

նրանց հրապոյրն ու վեհութիւնը, և նրանք ցկեանս կը տիրապետեն արտի վերայ: Վերջին տարիներս երևացին պաշտպանողական ընտիր հատուածների մի քանի փորձեր, բայց ցայսօր դեռ չկայ կրօնական դաստիարակութեան նպատակին պատշաճ կերպով յարմարեցրած դրական ընտիր հատուածք: Մինչդեռ անկախ կրօնական բովանդակութեամբ բազմաթիւ ոտանաւորներից կարելի է ընտրել բաւականաչափ գունաւոր, պայծառ հատուածներ, որոնք նկարագրում են այս կամ այն զգացմունքը և միտքը, որ վերաբերում են կրօնական շրջանին կամ կրօնական այլ և այլ երևոյթներին:

Պէտք է յիշեցնել, որ ժամանակակից մարդկանց համար յայտնի վիպագիրների (բելլետրիստ) խրաքանչիւր խօսքը ոսկով է գնահատում. յատկապէս գնահատելի է այն պատանի ուսանողի համար, որ հրապուրում է գեղարուեստական գրականութեամբ: Այդ բոլոր աշխատանքները կունենային առաջնակարգ նշանակութիւն և շատ կը հեշտացնէին կրօնօւսոյցի աշխատանքը:

Հրատարակելով Poccia-ի այս յօդուածը, մեր ցանկութիւնն է ցոյց տալ թէ կրօնի դասաւանդութիւնը որպիսի կարևոր հանգամանք է ստացել ռուս մարդու համար:

Բ. Ա. Ե.

Յոյն աբեւելֆի Հին-եկեղեցական աստուածաբանական գիտութիւնը իւր ծաղկման օրշառում (IV-V^ա դդ.): Նրա գլխաւոր ուղղութիւնները եւ բնորոշ յատկութիւնները:

(Ճարտուեսականութիւն)

Որոգինեղմը Գ-րդ դարի երկրորդ կիսին զարգանում է երկու ուղղութեամբ: Որոգինէսի աշակերտները Աղէքսանդրիայում շարունակեցին հատիկիդական դպրոցը այն ուղղութեամբ, որը հաստատուած էր այդ դպրոցի մէջ հէնց Որոգինէսի միջոցով մինչև Գ-րդ դարի վերջը. Դիոնիսիոս, Թէոդոսոս և Պիեբիոս, որքան որ մեղ հասած տեղեկութիւնների հիման վերայ դատել կարելի է, ներկայացնում էին Որոգինէսի վարդապետութեան

ձախակողմեան ընթացքը նրա ընտրոշ առանձնայատկութեամբ— աստուածային անձնաւորութիւնների փոխադարձ յարաբերութեան մէջ անպայման հնազանդութեամբ, թէև զօրեղ կերպով հակուած էին աստուածաբանական գիտութեան հետեանքները եկեղեցական վարդապետութեանը համաձայնացնելուն: Պաղեստինի Կեսարիայում Որոգինիզմի այս ձևը իրեն լուրջ հետևող ունեցաւ Պիեթոսի աշակերտ Պամֆիլիոսին, որ եղել է ուսուցիչ Էւսեբիոս Կեսարացու: Որոգինիզմի աջակողմեան ընթացքը, որ հիմնուած էր Որոգինէսի աստուածաբանական այն սկզբունքների վերայ, որոնք հնաբաւորութիւն էին տալիս Աստուածային անձնաւորութեանց միութիւնը և նրանց հաւասարութիւնը հաստատել, իրեն ներկայացուցիչ ունեցաւ Գրիգոր Աբանչեւագործին, Որոգինէսի Կեսարիայում ունեցած ջերմեռանդ աշակերտին, որը հաստատեց Որոգինէսի ազդեցութիւն Կապադովկիայում:

Իրենք աշակերտները և Որոգինէսի հաւատարիմ հետևողները, որոնք երկու ուղղութիւնների էին բաժանուած՝ ստիպուած էին նրա աստուածաբանական շատ սկզբունքները թուլացնել: Մինչդեռ երևան եկաւ նաև ուղղակի ձգտումն Որոգինէսի աստուածաբանութիւնը սրբագրելու և այդ ամենից առաջ Աղէքսանդրիայում: Գիոնիսիոս Աղէքսանդրացին արդէն, որ Որոգինէսի սկզբունքների անպայման հնազանդութիւնը ծայրահեղութեան էր հասցրել, հակառակութեան հանգիպեց իւր եկեղեցւոյ ուղղափառ եղբայրների կողմից և ստիպուած էր նրա գործադրած արտայայտութիւնները բացատրել եկեղեցւոյ վարդապետութեան ոգով: Իսկ Գ-րգ դարի հէնց սկզբին Աղէքսանդրիայի Պետրոս եպիսկոպոսը, չնայած Որոգինէսից իւր ունեցած ամբողջապէս կախումին, այնուամենայնիւ նրա գէժ վճռապէս ոտքի կանգնեց այն մանրամասնութիւնների և յատկապէս այն սկզբունքների պատճառով, որոնք նրա եկեղեցական գիտութեան համար գայթակղութիւն էին ներկայացնում: ձգտելով է, Ս. Պետրոսը մերժում էր միայն Որոգինէսի աստուածաբանութեան առանձին կէտերը, նրանց աղբիւրը հէլլենական փիլիսոփայութեան մէջ ցոյց տալով և ընդունելով դրանց տարօրինակ և օտար՝ Գրիստոսի մէջ բարեպաշտութեամբ ապրել ցանկարողների համար և որպէս թէ Որոգինէսի տեսութիւնների էութեանը չէր դիպչում, այնուամենայնիւ թէ այստեղ և թէ Որոգինէսի մասնաւոր տեսութիւնների հեռացման և հերքման բոլոր փորձերի մէջ, արդէն խախտուած էին նրա սիստեմի հիմքերը, որովհետև նրա մօտ մասնաւորը անքակտելի կերպով կապուած էր էութեան հետ, որ արտադրութիւն էր գտել դրանց մէջ, աւելի շօշափելի և դիւրամբռնելի

ընդհանուր եկեղեցական վարդապետութեան տեսակէտով, նոյն իսկ այնպիսի մարդկանց հասկացողութեան և գնահատութեան համար, որոնք Որոգինէսի Աստուածաբանական—փիլիսոփայական տեսութիւնները բարձրութեան վերայ չէին կանգնած: Անկասկած է, ի հարկէ, Որոգինէսի հետ ունեցած Ա. Պետրոսի յարաբերութեանց վերայ ուղղափառ կուսակցութեան հակափիլիսոփայական ազդեցութիւնն էր արտացոլում: Այսպիսով Որոգինէսի Աստուածաբանութիւնը Աղէքսանդրիայում համաձայնացրուեց եկեղեցական աւանդութեանը, միևնոյն ժամանակ պահպանելով և յարգանք դէպի մեծ վարդապետի անձնավորութիւնը:

Որոգինէսի աստուածաբանական վարդապետութիւնը Աղէքսանդրիայից դուրս աւելի քիչ հիմք ունէր մաքուր գրութեամբ պահպանուելու և այլ ևս վճռական հակառակութեան չհանդիպելու, որովհետեւ այնտեղ սուրիշ աստուածաբանական աւանդութիւններ չստ գորեղ էին: Փոքր Ասիայում գոյութիւն ունէին փոքր-ասիական աստուածաբանութեան աւանդութիւնները և Ա. Իրենէոսի ազդեցութիւնը այնքան զօրեղ էր այստեղ, որ Որոգինիզմը նոյն իսկ իւր աջակողմեան ուղղութեան մէջ ընդհանուր հաստատութիւն գտնել այստեղ չէր կարող: Իսկուպէս, փոքր-ասիական աստուածաբանական ուղղութիւնը Ա. Իրենէոսի գործունէութեան պայմանների և եկեղեցական կեանքի մէջ նրա նշանակութեան շնորհիւ, չէր կարող լուի եկեղեցւոյ շրջանով սահմանափակուել և իրապէս արեւելքում և արեւմուտքում ընդարձակ կերպով տարածուեց. նա միանգամայն համեմատ էր ընդհանուր—եկեղեցւոյ հաւատի ընդհանուր հասկացողութեանը և համապատասխանում էր սովորական աստուածաբանական մտածողութեան աստիճանին և ընդհանուր ոգուն: Նրա ազդեցութիւնը արեւմուտքում տարածւում էր մինչև Հռոմ, Վաղղիա և հիւսիսային Ափրիկա և արեւելքում մինչև Անտիոք. այս բոլորը Որոգինէսը պէտք է հաշուի առնէր. Իրենէոսի սկզբունքները իրենից յետոյ էլ ազդեցութիւն ունէին Աղէքսանդրիայում, և Որոգինէսը ստիպւած էր իւր աստուածաբանական վարդապետութիւնը եկեղեցու սգու համեմատ ուղղագրելու: Բայց, դեռ ևս Գ.~ըդ դարի սկզբին քրիստոնէական աշխարհի բոլոր մասերում կենդանի գիտական շարժումն առաջ եկաւ, որ պատրաստեց ի միջի այլոց նաև ճանապարհներ Որոգինէսի դադարիարձերի և աստուածաբանական ձգտումների առաջ տարածման համար, և երբ, այդ դարի ընթացքում Որոգինէսը խորին և կարող ազդեցութիւն ցոյց տուեց, փոքր-ասիական աստուածաբանութիւնը չէր կարող իւր առաջուայ դրութեան մէջ մնալ և պէտք է աւելի պարզ և աւելի յաջող կեր-

պով սրտէն իւր յարաբերութիւնը դէպի դիտութիւնը: Նա չկարողացաւ պաշտպանել նաև իրեն հետևողներին Որոգինէսի ազդեցութիւնից: Այս բարդ հանգամանքների արդեցութեան տակ Փոքր Ասիայում առաջ եկաւ մի աստուածաբանական ուղղութիւն, որ չէր քաշուում և փիլիսոփայութիւնից օգտուելու, բայց մինևնոյն ժամանակ ձգտում էր հաստատուն կերպով պահպանել օտացած հաւատի ճշմարտութիւնները իրենց իրական հասկացողութեամբ: Իրենէսիս և որա աշակերտ Հիպպոլիտի ճանապարհով դնալով, այս տեսակի աստուածաբանները դիտութիւնը չէին առնում, բայց բարձր ճշմարտութիւնը եկեղեցական աւանդութեան սկզբունքների մէջ էին գտնում, ուստի և փիլիսոփայական գնոսիսին իրաւունք չէին վերագրում մշակելու հաւատի սկզբունքները, այլ միայն հաստատել նրանց, կապել և բացատրել: Բնական է, որ աստուածաբանութեան մէջ իրենց այստեսակ ձգտումներով նրանք Աղէքսանդրիայում հաւատի դիտութեան մշակման հակառակորդներ պէտք է հանդիսանային և պէտք է ոտքի կանգնէին նաև նրա հայր Որոգինէսի դէմ: Աստուածաբանական այս ուղղութեան ամենանշանաւոր արտայայտիչն էր Ոլիմպիացի Մեֆոդիոսը, որ իրանով աստուածաբանի հետաքրքիր օրինակ էր ցոյց տալիս, որ իւր վերայ Որոգինէսի գօրեղ ազդեցութիւնն էր կրել և մինևնոյն ժամանակ խիստ հակառակ էր նրա հոգեկանութեան: Նա յենում է փոքր-ասիական հին աւանդութիւնների վերայ, և Իրենէսիսի ու Հիպպոլիտի աստուածաբանութիւնը նրա համար—եկեղեցական վարդապետութիւն է: Որովհետև նա խիստ կերպով հերքում է Որոգինէսի աստուածաբանութեան սկզբունքները և փռապէս յարձակում նրա մեթոդների և ս. Գրքի այլաբանական բացատրութեան վերայ. եկեղեցական գնոսիսի նկատմամբ նա նոյն դիրքն է բռնում, ինչ որ Իրենէսոսը—հերետիկոսների: «Փքուն խօսքերի» դէմ նա գնում է «հաստատուն և առողջ վարդապետութիւնը», «հետաքրքիր աստուածաբանութիւնը», «փառաբան աստուածաբանութիւնը»: Բայց ինքը հաստատապէս սւտումնադրում էր Պապոնին և սեպհականեց նրա մտքերը, այնպէս որ նրա հայեացքները հիմք են առնում նոյն յունական փիլիսոփայութեան էնթադոլոթիւնների մէջ, ինչպէս և Որոգինէսի հայեացքները: Նա նոյն իսկ քաջահատութեամբ դործ է գնում այլաբանական բացատրութիւն, որտեղ այդ իրեն յարմար է: Հետևանքն այն եղաւ, որ Մեֆոդիոսը, մի կողմից Որոգինէսի դէմ մղած եռանդուն վիճաբանութեան մէջ պաշտպանում էր ընդհանուր եկեղեցւոյ հաւատի հանրամատոյչի հասկացողութիւնը և մերժում էր Որոգինէսի բոլոր վարդապետութիւնները, որոնք իրանց մէջ

պարունակում էին անձնուէր վարդապետութեան բացատրութիւնը, սակայն միւս կողմից, նա չհեռացաւ Որոգինէսի տեսութիւնից, և նոյն իսկ փորձեց նրա մեթոդներով հաւատի համար յաջող հետեանքի հասնել, և չնայած դրան, Ս. Մեթոդիոսի աստուածաբանութիւնը փոքր—ասիական իւր ուղղութեան զանազանող յատկանիշները չէ կորցնում, որովհետեւ նա ոչ թէ ձգտում է Իրենէոսից և Աղէքսանդրիայի աստուածաբանութիւնից փոխառածի միացման, այլ առաջինի գիտական հաստատման*։

Հակաորոգինէսեան շարժումը, որի արտայայտիչ հանդիսացաւ Ս. Մեթոդիոս Ուլիմպիացին, Իւրդ դարի սկզբին այնպէս մեծացաւ, որ Որոգինէսի հետեող և խորապէս յարգողներ Պամփիլիոս և Եւսեբիոս Կեսարացին, ստիպուած էին զանազան մեղադրանքներից նրան պաշտպանելու համար ջատագովութիւն գրել։ Այս ջատագովութիւնից երևում է որ Որոգինէսին շատերը մեղադրում էին չարափառութեան մէջ, որոնք նրա վարդապետութեան հետ ծանօթ էին միայն լսելով. պակաս չէին և այնպիսիք, որոնք պատրաստ էին հրճուելու նրա մի քանի տեսութիւններով, քանի դեռ դրանց հեղինակի անունը չգրեալ էին։ Սակայն բաւական էր, որ նրանք իմանային թէ դրանք Որոգինէսի հայեացքներն են, իսկոյն այդ հայեացքները համարում էին հերետիկոսական**։ Հաւանականօրէն մարդիկ կային, որոնց համար այն կարծիքը թէ Որոգինէսը հերետիկոս է—այնուամենայնիւ նահասկած այդ բնահանուր հիմունք չէր և նոյն իսկ աշակերտների և Որոգինէսի հայեացքներին կողմնակիցների շրջանից դուրս նրա հեղինակութիւնը, ինչպէս եկեղեցւոյ ուսուցչի, շատ բարձր էր. այդ մասին վկայում է աեանուն երկախօսութիւնը Աստուծոյ արդար հաւատի մասին* (Περὶ τῆς εἰς Θεὸν ὁρμῆς πίστεως)***, որի ծագումը համարում են 300—310 թուականներին։ Սրա հեղինակին պէտք է փնտրել Ս. Մեթոդիոսին մօտ շրջաններում. նա վերջինիս երկերից օգտուել է։ Նա Որոգինէսի աշակերտը չէ, որովհետեւ վերջինիս տեսութիւններին համակարծիք չէ. նրա աշխատութիւնը Աղէքսանդրիայի աստուածաբանութեան ազդեցութիւնը չէ կրում, աւելի շատ նրա մէջ նկատուում է—Իրենէոսի և Հիպոլիտի ազդեցութիւնը. բայց

* Prof. Nath. Bonwetsch, Die Theologie des Methodius von Olympus. Berlin 1903, S. 171.

** MPG. 17, 546.

*** W. H. von de Sande Bakhuysen, der Dialog des Adamantius Περὶ τῆς εἰς Θεὸν ὁρμῆς πίστεως. Leipzig. 1901 (Griechisch—christ. Schriftsteller, Bd. IV).

միևնոյն ժամանակ նա Որոգինէսի հետ յիմաքանութեան մէջ չէ մտնում, այլ ցուցադրում է նրան (Ատամանտիայի միջոցով) հերետիկոսների հետ ունեցած վէճերի մէջ անդամ եկեղեցւոյ տեսակէտի արտայայտիչ։ Հեղինակը բացում է բարձր ընդդիմախօսական և Աստուածաբանական Դպրոց։ Նրա երկերը յայտնի են իրենց հակընդոթեամբ, արտայայտութեանց ճշտութեամբ և աստուածաբանական հարցերի լուծման ժամանակ մեծ մասամբ գործ է գնում իրիլիսոփայական տարրեր։ Համեմատելով Ս. Մեթոդիոսի հետ նրա մէջ կարելի է փոքր Առիայի աստուածաբանութեան մի ուրիշ նըըութեան ներկայացուցչի տեսնել, այսինքն—խաղաղական, որ օտար է թշնամութիւնից դէպի Որոգինէսը։

Որոգինէսի ազդեցութիւնը Կեսարիայից տարածուեց նաև հարևան Ասորիքի՝ Անտիոքի և Նդետիայի վերայ. սակայն այստեղ էլ զօրեղ էին տեղական աւանդութիւնները, որոնք ոչ թէ միայն մօքուր որոգինիզմին հաստատուելուն հնարաւորութիւն չտուին, այլ և առաջ բերին այնպիսի հակադրութիւն, որը աստուածաբանական զարգացման մէջ նոր տարր է մըտցնում և ոչ միայն նոր ուղղութիւնն է ցոյց տալիս, այլ և հէնց աստուածաբանական գիտութեան նոր հասկացողութիւն. սրանով մենք հասկանում ենք Գրգ և Գրգ զարեբում Անտիոքի դպրոցի սրոշակի հանդէս գալը, Անտիոքի աւագ երեց Լուկիանոսի անուան հետ կապուած, որը յաջորդ ժամանակի աստուածաբանական գիտութեան ընաւորութեան և ուղղութեան վերայ նշանաւոր ազդեցութիւն է թողել թէ իբրև մեկնաբան և թէ իբրև ընաղանցադէտ։ Լուկիանոսը դանւում էր Որոգինէսի ազդեցութեան տակ ոչ միայն իւր ո. Գրոց քննական գործունէութեան մէջ այլ և դաւանաբանական հայեցակէտերում. այնուամենայնիւ մեկնաբանութեան մէջ նրա հասկացած ուղղութիւնը հետզհետէ ծաւալուեց Որոգինէսի դաւաբանական մեթոդին կատարելապէս հակառակ և Անտիոքի դպրոցի աստուածաբանութեան վերայ առանձին կիսք դրեց։ Աղէքսանդրիայի դպրոցի նման, Անտիոքի դպրոցն էլ ձգտում էր հաւատոյ ճշմարտութեան ներքին կապը, գիտութեան միջոցով բացարձակ վարդապետութեան բացատրութիւնը աւելի խորը հասկանալու։ Սակայն այդ դպրոցի ներկայացուցիչների ամբողջ աստուածաբանութիւնը բոլորովին այլ ընաւորութիւն էր կրում, և նպատակին հասնելու միջոցներն էլ այլ էին։ Թէ Անտիոքի և թէ Աղէքսանդրիայի աստուածաբանները կանգնած էին ո. Գրքի և եկեղեցւոյ հաւատի հողի վերայ, նրանց տարբերութեան սկզբնակէտը միայն ո. Գրքի տարբեր հասկանալու

մէջ էր, իսկ առանձնայատկութիւնն էր Անտիոքացիներն պատմա—քերականական մեթոդը Աղէքսանդրիացիներն այլաբանական մեթոդի հակառակ: Սակայն իւր էութեամբ այս հակադրութիւնը ունէր միեւնոյն հիմքերը, ինչպիսիքների վերայ հաստատուեց յունական փիլիսոփայութիւնը իւր ծաղկման շրջանում Արիստոտելի և Պլատոնի մէջ եղած հակադրութեանց հակառակ: մի կողմից ոգևորուած, միտաբանական այլաբանական իդէալականութիւն, իսկ միւս կողմից—գգաստ, բանական, պատմական ըէալականութիւն: Ուստի և, այն ժամանակ, երբ Աղէքսանդրիայի աստուածաբանները դանդաղեցնում էին Պլատոնի և նորագոյտական փիլիսոփայութեան ազդեցութեան տակ, Անտիոքի դպրոցի մէջ հետզհետէ գերակշիռ տեղ է ստանում Արիստոտելի փիլիսոփայութիւնը և հաստատուում է գգաստ, բանական ուղղութիւն, լոգիքական մտածմունք, յայտնուած վարդապետութեան իրական ըննադատութիւն: Համաձայն որան Անտիոքի աստուածաբանները դաւանաբանութեան մէջ օտուերադժուած են համապատասխանը բնութեան համապատասխան, իսկ սօտերիօլօգիայի և շնորհաբաշխման վարդապետութեան մէջ վճռապէս առաջ էին տանում մարդկային ազատութեան և ինքնուրոյնութեան բոլորէն: Այսպէս ուրեմն քրիստոնէական աստուածաբանական գիտութեան յայտնուելու շրջանում, մարդկային հոգևոր կեանքի ընդհանուր օրէնքների համեմատ, նրա մէջ իդէալական—այլաբանական ուղղութեան հաստատուելուց յետոյ առաջ է գալիս իբրև յետադիմութիւն բնական—պատմականը*: Ինչպէս որ Աղէքսանդրիայի դպրոցի ուղղութիւնը ուղիղ կախումն ունի Աղէքսանդրիայի կեանքի հոգևոր բնաւորութիւնից և նրա մէջ տիրապետող կրօնա—փիլիսոփայական հոսանքներից, այդպէս էլ Անտիոքի ուղղութիւնը իւր հիմքն ունի եկեղեցւոյ ձգտումների և ներքին կեանքի մէջ, ասորական հասարակութեան տեղական և պատմական յարաբերութեան և ժողովրդի բնաւորութեան մէջ, ասորական հրէաների և գնոստիկների կռուի մէջ, որոնք պատմա—քրիստոնէական մեկնաբանութեան մեթոդը դործ էին դնում անտագոնիզմի մէջ երևան եկած աղէքսանդրիացիների քմահաճ այլաբանութեան հետեանքների դէմ: Անտիոքի դպրոցը իւր ծաղկման դադաթնակէտին հասաւ յաջորդ շրջանում, և Աղէքսանդրիայի ու

* Prof. Alb. Ehrhard, Die altchristliche Literatur und ihre Erforschung von 1884 - 1900. I. Abth. Freiburg in Br. 1900. S. 625—626.

Անտիոքի ուղղութիւններ մեջի կռիւը դառնում է հող յաջորդ դարերի դաւանաբանական մեծ վէճերի համար:

Սուքա էին եկեղեցւոյ աստուածաբանական գիտութեան հոսանքները, որոնք զարգացել կամ նկատուել էին Գ-րդ դարի սկզբում: Թէև նրա շարժման մէջ, աչքի առաջ ունենալով բովանդակութիւնը, չկայ կանոնաւորութիւն և վճռականութիւն, այնուամենայնիւ մեծ հետեւանքների հասան. եկեղեցական վարդապետութեան բոլոր էական հարցերը դրուեցան, նրանց լուծման համար հող պատրաստուեցաւ, հաստատուած էին համարեալ բոլոր հասկացողութիւնները, որոնցով դործում էր աստուածաբանութիւնը Գ-րդ և Ե-րդ դարերում,—ճշմարիտ է, նրանց պակասում էր կատարեալ որոշութիւնը—ի նկատի էին առած ո. Գրքի այն կէտերը, որոնք առանձնապէս դործ էին դրուած Գ. և Ե. դարերի կոիւններն: Գիտական աշխատանքների հետեւանքները ընդունել էր եկեղեցին, շատ հանգանակների մէջ ընդունուել էր գիտական աստուածաբանութեան մտքով ընդլայնումներ: Գրիգոր Նիւսացին հաղորդում է, որ Գրիգոր Սքանչելագործի հանգանակն էր Կեսարիայի նորահաւատների կանոնների հիմքը մինչև իւր ժամանակը. իսկ այս խորհրդանշանը կամ հանգանակը իւր մէջ արտացոլում էր Որոգինէոսի աստուածաբանութեան խիստ ազդեցութիւնը Գրիգոր Սքանչելագործի հասկացողութեան և նրա տերմինոլոգիայի վերայ: Նիկիոյ ժողովի դործունէութիւնից երեւում է, որ միւս եկեղեցիներն էլ այն-ժամանակ հանգանակ ունէն, որոնք բովանդակում էին Որոգինէոսի ո. Գրքի աստուածաբանական ձևերը. ամենայն վստահութեամբ այս կարելի է ասել Երուսաղէմի և Անտիոքի եկեղեցիները համար, գուցէ, նաև Կեսարիայի եկեղեցւոյ համար:

Արտակ վարդապետ.

(շարունակելի)